Amics de l'Art Romànic del Bages

Butlletí núm. 30 - Abril de 1987

Espadanya de Santa Cecília de Montserrat

- **Santa Eugènia del Gomar**
- **Els jueus i el Call de Manresa**

EDITORIAL

Darrerament, en gairebé totes les poblacions del nostre país s'ha iniciat una explosió bibliogràfica local: es publiquen constantment llibres sobre història, arqueologia o art monumental que nodreixen a bastament les biblioteques dels estudiosos amb tanta intensitat que sovint es fa quasi impossible estar al dia quant al seu coneixement.

Aquest fet es deu sobretot a l'esforç permanent que des de 1950 han promogut les Assemblees Intercomarcals d'Estudiosos, iniciades a Martorell sota el guiatge del malaguanyat Josep Iglésies, traspassat molt recentment.

També els Ajuntaments han contribuït notablement, junt als estaments oficials, Generalitat o Diputació, que aquest fet fos una magnífica realitat, procurant que tots els nuclis habitats tinguin la seva història publicada, ja sigui de la mà d'un dels seus universitaris o de qualsevol dels seus homes afeccionats.

Ara potser ha arribat el moment de fer treballs més ambiciosos, partint, però, dels més bàsics i peoners, que com la monumental història de Catalunya que prepara el professor Pierre Vilar han de constituir, definitivament, la font on hauran de pouar els nostres successors quan vulguin comprendre quelcom de la història dels seus avantpassats.

Manresa ha vist també al llarg dels cinc darrers anys com s'ampliava notablement la col.lecció bibliogràfica de temes manresans o comarcals i això en molts i dispersos temes, sobretot del món antic. Ens manca, però, una obra dels temps moderns, que encara que parcialment estudiats, sembla que es portarà a terme properament de la mà de tot un equip de col.laboradors que ha de dirigir el catedràtic Manuel Riu, i que serà possible gràcies a l'esforç econòmic d'una entitat d'estalvis ciutadana.

Aquest serà, ben segur, un nou graó per al millor coneixement de la nostra estimada ciutat.

Ben cordialment,

La Junta

CONÈIXER ROMÀNIC

PINTURA ROMÀNICA DAMUNT FUSTA

La pintura és un dels elements més utilitzats en època romànica, sobretot en dos amplis apartats: la pintura mural amb què es decorava l'interior de les esglésies, principalment l'absis, i la pintura sobre fusta. D'aquesta, en tenim una bona mostra en els frontals d'altar. A Catalunya se'n conserven una bona part que majoritàriament estan repartits en tres grans Museus: el d'Art de Catalunya, l'Episcopal de Vic i el Diocesà de Solsona.

En període romànic l'altar consistia en una simple llosa que s'aguantava per un pilar central o dos de laterals. En alguns casos es tapava el davant i els costats amb uns plafons de fusta decorats segons les possibilitats de cada lloc. En aquesta decoració s'utilitzaven diverses tècniques, des dels que ho feien amb incrustacions d'or i pedres precioses fins als repujats sobre fusta, tallats a part i aplicats al damunt, rebuidats; o la tècnica de l'estuc, que consisteix en uns gruixos fets amb guix i cola barrejats i treballats després tot donant-hi el relleu de les diferents ornamentacions. Una altra solució emprada, potser la més corrent, era la pintura o la pintura alternada amb els altres procediments anteriors. Aquests últims, més senzills, intentaven sempre imitar els valuosos frontals d'orfebreria que només posseïen els grans monestirs i catedrals i que pel seu indubtable valor han estat objecte de destrucció i especulació al llarg dels anys, de

Fragment del frontal català dedicat a Sant Miquel Arcàngel (Museu d'Art de Catalunya)

Plafó lateral d'altar, amb la figura de Sant Pere. Procedeix d'Os (Lleida) (Museu d'Art de Catalunya)

Àngel procedent d'un frontal-lateral del Castell de Mataplana (Museu d'Art de Catalunya)

manera que no en queda més que alguna extraordinària excepció. Sortosament no ha estat així entre els més modestos conservats en parròquies rurals, que són els que avui ens queden i alguns d'ells són d'una gran bellesa.

L'anonimat de la gran majoria d'exemplars de pintura sobre fusta és perquè segurament els seus autors eren simples artesans dedicats també a ornamentar altres objectes civils com escuts, dargues, cofres i arquetes, que pel seu modest ofici consideraven que les seves obres no tenien prou importància econòmica com per motivar l'escriptura de pactes i contractes que solien fer-se en cas d'obres de més categoria.

Per això mateix tampoc no podem establir respecte d'obres concretes unes dades cronològiques precises, però sí uns límits més o menys amplis. Ajuden a precisar la cronologia les semblances d'ordre estilístic amb exemplars de pintura mural o també algunes característiques iconogràfiques. En general sembla que els exemplars de pintura romànica damunt fusta que es conserven actualment devien iniciar-se en el segle XII i s'estengueren fins a finals del XIII, època en la qual comença un nou estil pictòric, el gòtic, sobretot en retaules que amb els anys arribaren a tenir una gran perfecció.

Carme Torras i Bacardit

SANTA EUGÈNIA DEL GOMAR
(Moià-Bages)

El nostre bon amic manresà Juli Payàs, alhora propietari de la finca, ens ha fet arribar unes quantes fotografies de la consolidació que s'ha portat a terme a la capçalera de l'església de Santa Eugènia del Gomar. Aquest edifici religiós és un dels pocs vestigos pre-romànics que tenim a la Comarca. El seu nom surt documentat quan en el testament d'un prevere anomenat Sunyer, aquest deixa el seu nebot Gomar terres situades a Collsuspina, a l'Arca. L'església apareix citada l'any 951 en les afrontacions d'una venda feta per Guibert al bisbe Guisad de la Seu d'Urgell de béns prop de Sentfores i a Ferrerons: així es diu que afronta la possessió a migjorn amb terra de Santa Eugènia.

Aquesta església es trobava dins l'antic terme de Moià i del castell de Clarà. Fou parròquia durant una curta etapa i després va passar a dependre de la de Santa Coloma Sasserra. Des de molt de temps era sense culte, abandonada i gairebé totalment esfondrada. Fou l'historiador vigatà Antoni Pladevall qui no fa gaires anys, regirant la documentació dels seus arxius, determinà la importància que podia tenir la seva localització, cosa que va produir-se al bell mig d'un bardissar que l'havia amagat secularment.

Ara, amb la consolidació del seu presbiteri, s'ha aconseguit la protecció i recuperació d'un notable monument del cristianisme primicer a la nostra comarca. De la importància d'aquest monument del segle X queden com a testimoni les fotografies que publiquem: una, tal com era quan es va trobar, netejada la brossa que envoltava l'edifici; i l'altra, després de feta la coberta del santuari.

Francesc Villegas
(Fotos: Juli Payàs)

Abans...
i després

ELS JUEUS i EL C

A partir de l'any 115 de l'era cristiana, sent emperador de Roma Adrià, els jueus de Jerusalem protagonitzaren contínues insurreccions i provocaren greus enfrontaments amb l'exèrcit romà que governava el país, que culminaren l'any 135 amb la victòria romana i l'expulsió dels jueus de les terres de Palestina.

Aquest fou el preludi del seu llarg exili per tots els països, principalment d'Europa. Inicialment no pretenien pas estendre els seus dominis, sinó només instal.lar-se en reduïts grups de famílies en algunes capitals i localitats importants en aquell moment, fet que no cridà massa l'atenció en les poblacions on fixaren les seves residències.

Així arribaren també a les terres catalanes, probablement procedents de França, i s'establiren en localitats que havien estat consolidades pels romans. Establiren, en principi, bones relacions amb els ciutadans de cada lloc i fins i tot guanyaren un prestigi que els dugué a ocupar llocs d'importància per la seva reconeguda vàlua. Aquest fet creà, en alguns sectors, conflictes i malestar entre els nadius que no veien amb bons ulls que uns nou-vinguts, estranys del país, ocupessin càrrecs públics.

Per tal de clarificar la situació i al mateix temps evitar l'increment d'atorgacions públiques entre els jueus, varen començar a imposar algunes limitacions de caire polític, social, religiós i privat, fet que abocà la població jueva a una greu discriminació que culminà més tard amb la seva expulsió.

Manresa, com d'altres poblacions de Catalunya, acollí dintre el seu nucli, algunes famílies jueves, procedents d'altres punts d'Espanya, iniciant el que posteriorment seria el seu definitiu barri o estatge. Segons consta en els llibres de l'Arxiu Històric de la Ciutat, les primeres dades de registre d'operacions o transaccions comercials i privades efectuades pels jueus s'inicien el dia 12 de setembre de 1292; ja amb anterioritat, es troba l'existència d'un reduït nombre de famílies jueves que no formaven un apartat de la resta de la població, tal com pot constatar-se per un document signat pel rei Jaume I, el dia 23 de març de l'any 1274, amb l'atorgació del perdó a Issaac Astruc, veí de Barcelona, per haver mort el seu sogre Caravida, enregistrat i resident a Manresa.

L'expansió que hi hagué en moltes ciutats catalanes amb l'arribada de noves famílies jueves creà un clima alarmant entre la població que obligà a les autoritats a l'aplicació d'unes lleis restrictives per tal que els jueus fossin diferenciats de la resta dels habitants, obligant-los a portar uns senyals externs que els identifiquessin a cop d'ull de la seva condició de jueus. També els limitaven l'obertura de nous "calls" o "aljames" i els prohibia modificar els habitatges i ampliar la seva complexa organització.

El "call" o barri dels jueus de Manresa tenia la seva ubicació en un nucli compacte, al lloc on actualment figura amb el nom de "Baixada dels Jueus" i conegut també antigament per "El Grau dels

ALL DE MANRESA

Jueus", pel seu desnivell i esglaons existents. L'entrada principal del "call" corresponia a la part de l'actual Plaça Major, que en l'època esmentada era ocupada per l'edifici de la "Cúria del Veguer i Batlle". A l'altra part del barri hi havia una altra sortida, també amb portal de protecció, supeditat a la jurisdicció del Veguer i Batlle de la Ciutat, únic responsable de limitar el trànsit urbà, com també de tancar les portes del "call" durant les hores de nit fins al dia següent per la seguretat de la població. Formaven així un "gueto" i no establien relacions d'amistat amb els altres ciutadans, ni llaços familiars, així com tampoc no els era permès llogar persones alienes a la seva religió.

Dels oficis que exercien a la ciutat ens consten el de sastres, enquadernadors, metges; d'altres es dedicaven a l'agricultura, a la transacció i venda d'esclaus i criats. Tenien, doncs, dret a qualsevol treball, donat que en Ramon Berenguer I, mitjançant el "Codi d'Usatges" dictat l'any 1070 donava dret a tota la població jueva a gaudir d'idèntics drets civils que la resta de ciutadans. No era així amb els drets penals.

En els períodes de celebracions religioses de la població catòlica no els era permès de circular per la ciutat; havien de limitar dintre del seu recinte i en festivitats molt concretes ni tan sols podien obrir els finestralls de les seves pròpies vivendes. Per tant, durant aquests dies les relacions comercials quedaven limitades només als residents al "Call". Totes aquestes restriccions eren justificades per tal de garantir la tranquilitat dels catòlics.

Portal de l'antiga casa "Baixada dels Jueus" any 1927. (Foto arxiu: Jaume Pons)

Durant la seva estada a Manresa, i fins a la total expulsió de tot el territori, no els va ser permès ni llogar ni adquirir altres habitatges fora del recinte; així s'impedia l'expansió dels habitants jueus dintre la població.

L'any 1272 els fou concedit per reial privilegi la ubicació d'una "Fossana" comuna o lloc d'enterraments a canvi d'un ajut econòmic en què havien de pagar al monarca 1.500 sous de moneda barcelonina per les obres del Palau reial, quantitat

que se'ls havia de retenir en pagar el tribut anyal, segons consta en un document signat per Jaume I.

Les celebracions i actes públics d'enterraments de la població jueva s'havien de fer previ permís del Veguer i havien d'anar sempre escortats per forces de l'ordre públic o militar per tal d'evitar possibles enfrontaments.

Amb tot, l'any 1348, a causa de la pesta negra, s'enprengueren diferents represàlies envers la població jueva, a qui es considerava responsable de la desastrosa epidèmia, fins arribar a l'extrem de desenterrar els jueus morts i cremar-los. En aquesta situació fou necessari demanar protecció reial per tal de defensar els jueus, que fou concedida i signada pel rei Pere III i que exigia justícia als responsables sota pena capital.

L' "Aljama" era la comunitat jueva ubicada a la ciutat formada pel conjunt de residents dintre el "call". Formaven un grup minoritari dins el total de la població si es té en compte que en aquest període el nombre total d'habitants de Manresa no sobrepassava els dos mil i el recinte del "Call" ocupava un espai força reduit, amb la particularitat que els edificis de la comunitat hebrea només estaven formats per uns baixos, un pis d'alçada i un terrat a la part alta. D'altra banda, si es compara el tribut recaptat establert en totes les aljames de Catalunya, l'aportació monetària de la comunitat manresana era una de les més baixes del Principat, fet comprovat per un document signat pel rei Joan I, l'any 1391, amb la inclusió d'un apartat en què consta que la ciutat de Manresa aplega en el seu Call quinze famílies jueves.

El principal edifici era la Sinagoga o escola pública: aplegava totes les activitats comunitàries i era destinada principalment al culte religiós. Era també la seu del Consell, format per un "rabí" o sacerdot per als actes espirituals i religiosos; un Consell de Prohoms, per a l'administració i govern comunal; un secretari, un mestre i un metge, els quals assumien la total responsabilitat dels membres de la comunitat. Els habitatges particulars, aplegats entorn de la sinagoga, eren construccions de pedra treballada, de dimensions força reduïdes,

Carrer estret del Call de Girona
(Foto: Jaume Pons)

amb poc mobiliari i sense ornamentació, amb la particularitat que totes les edificacions tenien com a element primordial, segons disposaven les lleis jueves, una sala de bany o dipòsit d'aigua per al seu ús diari.

Per tal de diferenciar-los de la resta de la població, la vestimenta obligada, segons la norma establerta per als jueus de Barcelona, capital del Principat, i que fou decretada per manament reial, constava de túniques llargues sense forma, de panyo, amb màniques i sense costures, de color fosc, amb una franja ampla més clara al final del vestit; al damunt una capa de color morat rematada amb unes borles. El cap havien de portar-lo cobert amb un capell ben ajustat, ja que portar-lo descobert era senyal de dol, com també representava dol tallar-se la barba i els cabells. A les donzelles els era permès portar les túniques de colors més clars, però amb les seves corresponents borles. Per calçat, tant els homes com les dones portaven sandàlies cobertes per sobre de tela morada o algun altre color segons l'estat i condició. El dia 18 d'octubre de 1412, el Batlle de Manresa en Albert Merles i els seus consellers dicten una ordre seguint la nova reglamentació establerta per la superioritat de Barcelona, segons la qual tots els jueus "sien diferenciats de la resta de ciutadans amb un distintiu o marca a la vestimenta exterior o al centre del pit"

El dia 31 de març de l'any 1492, a la ciutat de Granada, els reis Catòlics decreten l'expulsió dels jueus de tot el territori peninsular. Molts d'ells renunciaren a la seva condició hebraica i s'acolliren a la nova legislació i passaren a ser conversos al catolicisme adoptant cognoms catalans; d'altres, prengueren noms de denominació d'alguns dels oficis que exercien en la seva vida quotidiana. D'aquesta manera quedaren diluïts entre els altres ciutadans.

L'any 1924, per un decret signat per en Primo de Rivera, va iniciar-se una nova etapa de legalització dels hebreus d'ascendència hispana amb la possibilitat d'adquirir la nacionalitat espanyola i la creació d'una nova comunitat israelita en terres catalanes.

En el decurs dels darrers anys s'ha portat a terme la revalorització i diferents restauracionss en alguns dels antics "Calls" de Catalunya, principalment a Girona, malgrat que l'única comunitat hebrea establerta en terres catalanes està ubicada a Barcelona amb "Sinagoga Sefardita" i un cens d'uns tres mil hebreus, nombre força important si es té en compte que en tot el Principat el total dels jueus, actualment, no sobrepassa els cinc mil. La majoria d'ells pertanyen a la classe mitjana, tot i que el seu desenvolupament comunitari i sòcio-cultural està en precàries condicions a causa de la manca d'ajut econòmic institucional.

Llàstima que a Manresa no s'hagi conservat cap de les edificacions del "Call", que en el seu temps marcaren una època, motiu pel qual resta amb certa incògnita la ubicació dels edificis més remarcables i que foren testimoni directe d'una part de la nostra història.

Jaume Pons i Agulló

PUBLICACIONS

Editat per l'Ajuntament de Sant Llorenç de Morunys, ha sortit a la llum pública un interessant fulletó de 16 pàgines sobre la Vall de Lord, subcomarca del Solsonès situada a la capçalera del riu Cardener. En el sector hi ha notables edificis religiosos romànics, així com el mateix monestir de Sant Llorenç originat ja al segle IX. Conté també notícia del patrimoni artístic de les parròquies rurals que configuren la vall, així com llur història. Es reparteix gratuïtament.

Els Moncada: una família de nobles catalans a l'edat mitjana (1000-1230) títol del llibre de J. Shideler que acaba de publicar Edicions 62. Aquest és un extens i documentat treball sobre una de les famílies més influents i poderoses de la Catalunya medieval. Apareixen a començaments del segle XI, prenent part activa en la transformació de la societat catalana del seu temps, arribant a situar-se entre les més influents d'Europa. Guillem Ramon, el gran senescal, fou un dels familiars legendaris. Editat dins la col.lecció "Estudis i Documents", Barcelona 1987, 236 pàgs.

NOTÍCIES

BERGUEDÀ

També a La Valldan s'han portat a terme obres de restauració a l'església romànica del segle XII dedicada a Sant Bartomeu. Hi han col.laborat els veïns de la població sota la direcció del seu rector Joan Noves. La Valldan actualment és un agregat de la població de Berga i la seva església parroquial suara netejada es troba al peu de la carretera que aquesta població porta a Solsona.

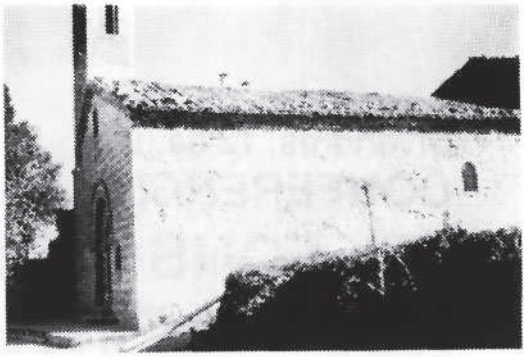

VALLÈS OCCIDENTAL

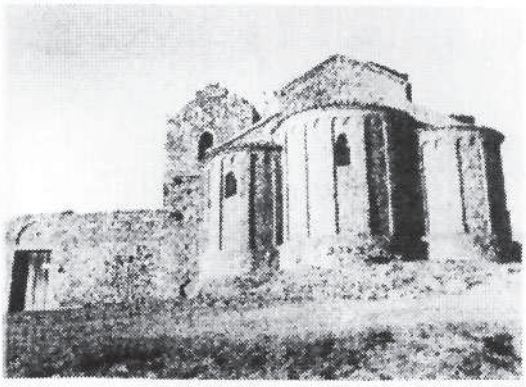

La Diputació de Barcelona ha iniciat un ambiciós projecte de restauració del notable monestir de Sant Llorenç de Munt, situat al cim del turó del mateix nom. Un helicòpter transporta permanentment tots els materials necessaris per a la restauració d'aquest cenobi del segle XI. Sembla que la finalitat posterior a la seva restauració serà la ubicació d'una escola de natura i un observatori dins l'àmbit d'aquest parc natural situat a l'entorn de la Mola (muntanya de 1.101 metres) que domina tota la contrada i que solament és practicable per camins d'excursionista. Pertany al municipi de Matadepera, al Vallès Occidental.

ACTIVITATS

- **Divendres, 12 de juny**
  CONFERÈNCIA (diapositives) sobre:
  "EL FONS CONCEPTUAL DE LA NOSTRA PINTURA ROMÀNICA"
  a càrrec de Rafel M. Bofill
  Lloc: Casa de Cultura de la Caixa de Pensions (Guimerà, 1)
  Hora: 2/4 de 9 h. del vespre

- **Diumenge, 21 de juny**
  EXCURSIÓ AMB AUTOCAR AL **PALLARS**
  (Gerri de la Sal i Arboló)
  Hora de sortida: 6 h. del matí
  Lloc: Plaça Infants
  Inscripcions: Viatges Melià

Edita: AMICS DE L'ART ROMÀNIC DEL BAGES
Local: Pujada del Castell, 30 Telf. 873 16 06
Coordinació: Francesc Villegas i Pere Roca
Col.laboracions: Carme Torras, Francesc Villegas, Jaume Pons
Dipòsit Legal: B-35519-84
Imprimeix: Copisteria SARRIÓ

ÒMNIUM CULTURAL

Col.labora:
AJUNTAMENT DE MANRESA